

Pogrebni običaji i društveno raslojavanje u neolitu, eneolitu i početku brončanog doba sjeverne Hrvatske

Između cca 5000. godine prije naše ere i 19. stoljeća p.n.e. (C14 datumi za kasnije faze ranog neolita i početak ranog brončanog doba)¹ u sjevernoj Hrvatskoj zbivale su se postupne promjene u društvenoj organizaciji i raslojavanju u društvu, što se, naravno, refleksno odražavalo na pogrebnim običajima. Svakako nije slučajno što u tome smislu ne možemo izjednačiti dvije veće sjevernohrvatske regije – Slavoniju (s Baranjom i najzapadnijim Srijemom) i sjeverozapadnu Hrvatsku. Čak i u sa mjom Slavoniji sva do danas registrirana važnija zbivanja događala su se u njenu istočnom dijelu, bliže Dunavu, što je shvatljivo, budući da su veće promjene uvijek vezane uz veće prometnice.

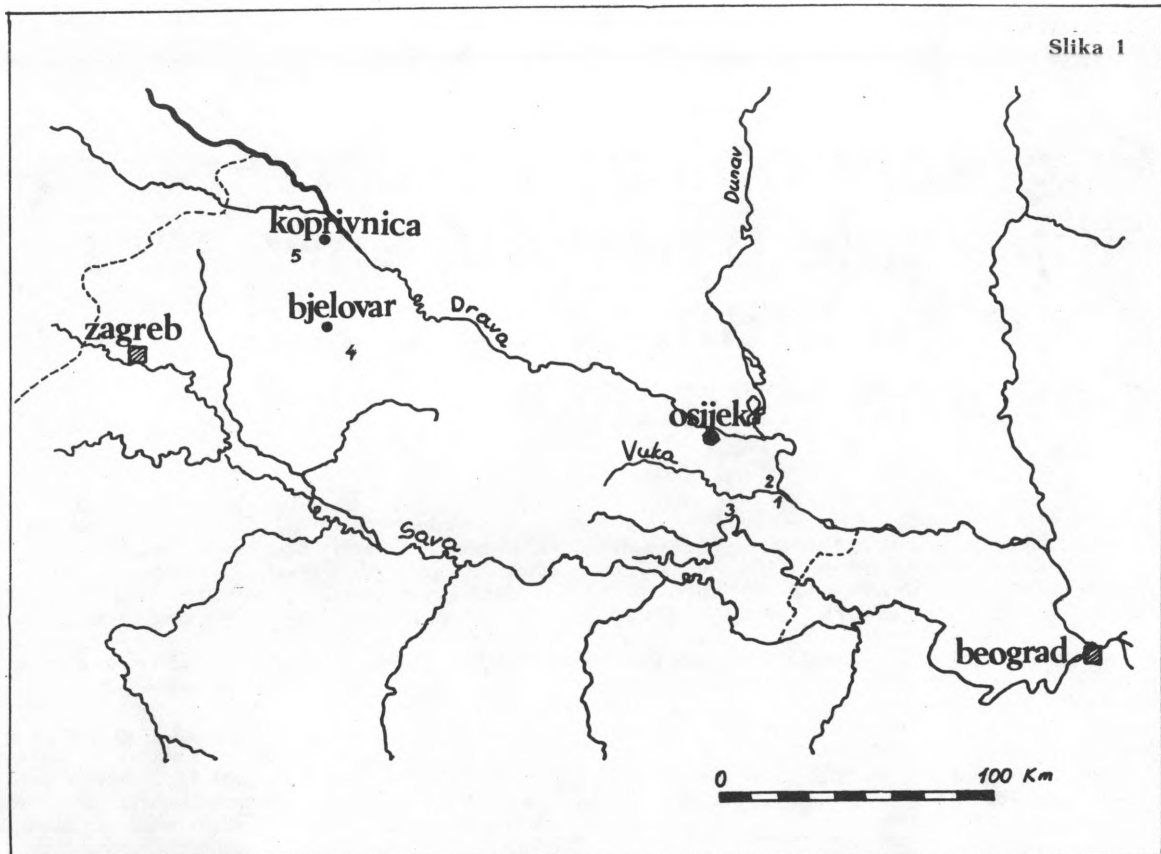
RANI NEOLIT

U ranom neolitu sjeverne Hrvatske na ovome prostoru rasprostranjena je bila starčevačka kultura (danas poznat 21 lokalitet od Vučedola do okolice Bjelovara)². Nekadašnja teorija o sasvim kasnom širenju starčevačke kulture na mezolitski supstrat u sjeverozapadnoj Hrvatskoj vjerojatno neće moći opstati, prije svega zbog starčevačkih nalaza iz Kaniške Ive, ali je potrebno prilikom detaljnije objave da bi se moglo preciznije govoriti o tom problemu.³ Na južnom sektoru starčevačkog naselja Hotel (Tržnica) u Vinkovcima 1977. godine konstatirano je postojanje četiri kostura-zgrčenca. Kod dva bolje sačuvana vidljivo je da su položeni na desni bok. Uz dječji kostur (grob br. 3) nađene su dvije rano-vinčanske posude, ulomci kasne starčevačke keramike i jedan amulet od spondilusa, te je još jednom dokazana istovremenost najkasnijeg stupnja starčevačke kulture i rane faze vinčanske kulture.⁴ Na lokalitetu NA-MA u Vinkovcima S. Dimitrijević spominje četiri starčevačka groba, ukopana naknadno na sjeverozapadnoj i sjevernoj periferiji starčevačke zemunice.⁵ I. Iskra-Janošić spominje da je na tome lokalitetu 13 grobova prethistorijskih, a grobovi 9, 13 i 15 imali su starčevačke keramičke priloge.⁶ Kosturi br. 13 i 15 su zgrčenci položeni na desni bok, a br. 9 je vjerojatno (prema nacrtu) položen na leđa i imao je prekrizene ruke i noge. Svi su imali smjer približno istok-zapad (glava približno na zapadu, gleda na istok – v. Sl. 2). S. Dimitrijević spominje i polaganje na lijevi bok⁷, te je vjerojatno u starčevačke grobove uvrstio i br. 11 ili 12 (v.Sl.2), a od priloga posebno

spominje jednu veću, oštro bikoničnu starčevačku zdjelu, što govori o dataciji u Starčevo – IV stupanj (ili, po S. Dimitrijeviću, spiralooid-B stupanj).⁸ Prije tridesetak godina u Ul. 1. maja u Vinkovcima, na zapadnoj strani starčevačkog naseobinskog kompleksa, slučajno je iskopan grob bez priloga. S. Dimitrijević zaključuje da u pogrebnim običajima pokapanja mrtvih u naselju kod starčevačke kulture nema odstupanja od balkanskih normativa.⁹

Činjenica je da su uz neke starčevačke grobove pronađene ili (vjerojatno) ritualno razbijene posude ili neki drugi prilozi. Naročito se grob 3 (dječji grob) s Hotela (Tržnice) ističe bogatstvom cijelih priloga (bikonična vinčanska zdjela koja se nalazila u terini do glave pokojnika, na prsima pektoralni amulet od spondilusa).¹⁰ Teško je nešto određeno tvrditi u ovom slučaju, ali je očito da je dječak imao izuzetan status u naselju. Ukoliko se ne radi o žrtvovanju posebno odabranog djeteta, tada je vjerojatno ovo najstariji poznati slučaj društvenog raslojavanja na području sjeverne Hrvatske. Svakako da se ne radi o nekom jako izrazitom izdvajanju u okviru rodovskog društva, ali je izdvajanje ipak očito. Prema našem mišljenju, ovo izdvajanje je vjerojatno izvršeno pod utjecajem tek formirane (simbiozom od starčevačkih starosjedilaca i doseljenika iz Anadolije i južnog Balkana stvorene)¹¹ susjedne vinčanske kulture (u početku gušće stacionirane u srpskom Podunavlju)¹², o čemu bi posredno svjedočili vinčanski proizvodi priloženi uz pokojnika.

A. Benac konstatira ljudske žrtve u približno istovremenom naselju Obre I kod Kaknja, ali se ondje radi o isključivo dječjim grobovima u dvije faze naselja, a konstatirana su i dva specifična priloga-disk od pečene zemlje i od kamena, što se tumači heliolatrijskim kultom (kult sunca). Naselje je pripadalo mješovitog jadransko-sjevernjačkoj populaciji, tzv. starčevačko-impresso kulturi.¹³ M. Garašanin spominje dva zgrčenca starčevačke kulture u Tečiću, koji su imali kao priloge slikane posude, a nalazili su se ukopani jedan ispod drugoga.¹⁴ Možda se u slučaju dječjeg groba s lokaliteta Hotel (Tržnica) radi o žrtvovanju, jer je u pitanju dijete (koje na prsima ima pektoralni amulet), ali je činjenica da se niti inače u starčevačkoj i njoj istovremenim kulturama ne registriraju često grobovi s bogatim prilozima.¹⁵ Prije će se kod svakoga takvog slučaja raditi o nekoj posebno cijenjenoj osobi u naselju.



Nalazišta u sjevernoj Hrvatskoj koja su spomenuta u tekstu; 1 – Vučedol; 2 – Vukovar; 3 – Vin-kovci; 4 – Drljanovac; 5 – Rudina I

SREDNJI I KASNI NEOLIT

Nastupom srednjeg neolita u sjeverozapadnoj Hrvatskoj i zapadnoj Slavoniji počinje egzistirati korenovska kultura iz kulturnog kompleksa linearno-trakaste keramike (od početka Vinče B), kako S. Dimitrijević pretpostavlja, vjerojatno porijeklom iz Transdanubije.¹⁶ Danas znamo za 10 lokaliteta ove kulture.¹⁷ U srednjoj i istočnoj Slavoniji egzistira sopotska kultura¹⁸ sa 59 danas poznatih lokaliteta.¹⁹ Na prijelazu Vinče B-1 na B-2 u jednom dijelu srednje Slavonije (zasad jedino okolica Našica) razvija se i vjerojatno kratko traje Ražište-tip sopotske kulture, mješavina vinčansko-sopotskih i linearno-trakastih elemenata (s dva danas pouzdano poznata lokaliteta).²⁰ Na prijelazu Vinče B-2 na C stupanj u sjeverozapadnoj Hrvatskoj (zasad u dijelu oko Križevaca i Bjelovara) stvara se Brezovljani-tip sopotske kulture, mješovita kulturna pojava nastala sopotskim pritiskom na korenovski supstrat, uz jake Stichbandkeramičke (ubodno-trakaste) utjecaje (danas poznata dva lokaliteta).²¹ Na završetku neolita u jednom dijelu najistočnije sjeverne Hrvatske egzistira i kasna vinčanska kultura (do danas poznata 4 lokaliteta).²² Jedini po-

datak o grobnom ritusu (i taj nepotpun) imamo iz Vin-kovaca. Na mjestu radova kod silosa, na dubini 1,20 m, pronađen je kostur s jednom sopotskom bikoničnom posudom kao prilogom.²³ Ova lokacija nalazi se oko 200 m daleko od najistočnijeg dijela naselja Ervenica, što znači da grob nije bio ukopan u samom naselju nego u njegovoj neposrednoj blizini.²⁴ O mogućem društvenom raslojavanju u ovome razdoblju nema nikakvih podataka. Što se tiče sahranjivanja u vinčanskoj kulturi, najrodnijoj i najbližoj sopotskoj, niti ondje nema mnogo podataka o sahranama unutar naselja (to je, kako naglašava M. Garašanin, izuzetak), nego se pretežno radi o nekropolama izdvojenim izvan naselja.²⁵

RANI I SREDNJI ENEOLIT

U sjeverozapadnoj Hrvatskoj početkom ranog eneolita egzistira kultura Seče (na 3 lokaliteta)²⁶, a u Slavoniji i jednom dijelu Srijema srodna faza Sopot-IV (danas su poznata dva lokaliteta)²⁷, no za njih nemamo nikakvih podataka niti o grobnim običajima, niti o društvenom raslojavanju. Iz istoga razdoblja, međutim, potječu zlatni predmeti Tiszapolgár-kulture (npr. Tibava u Slo-

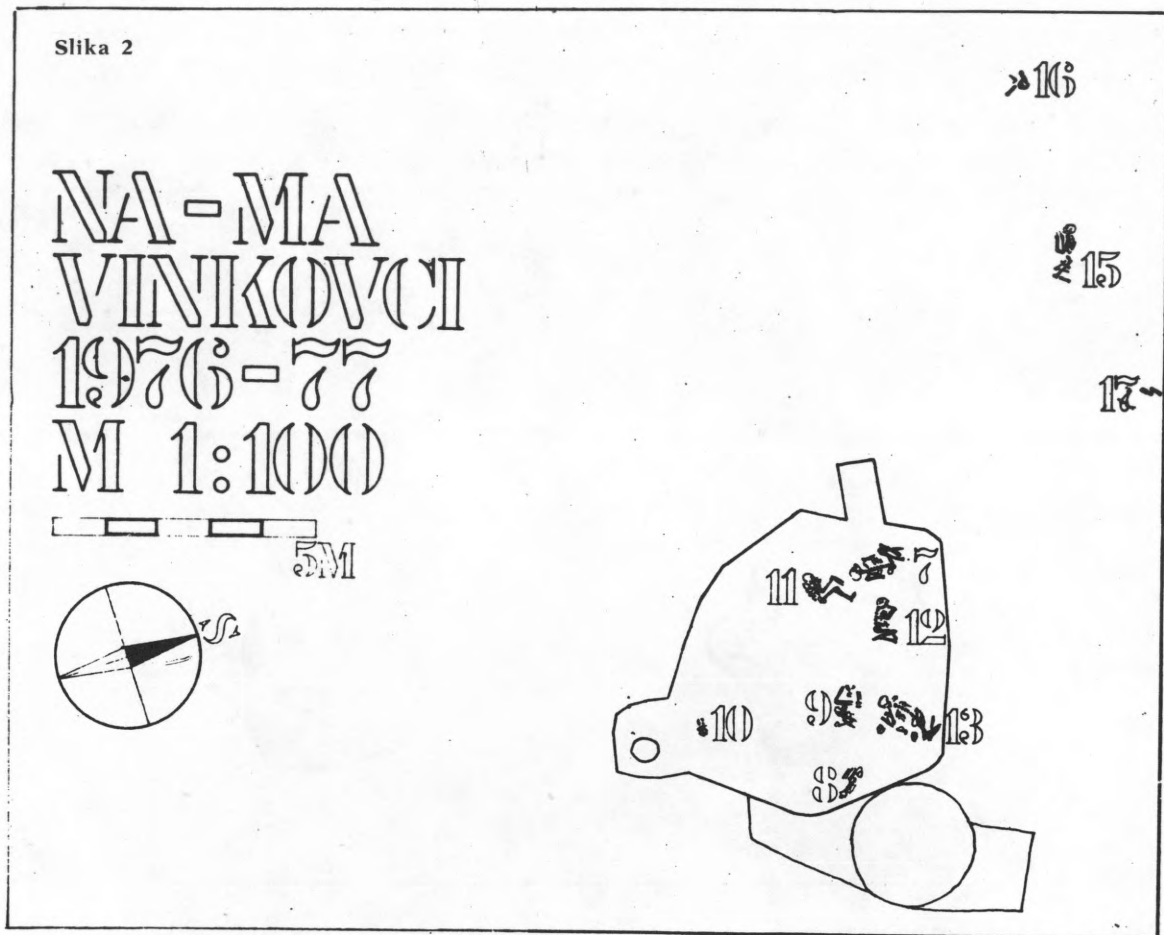
vačkoj, Subotica)²⁸, što, uz kultno značenje, ukazuje i na izrazito diferenciranje manjega dijela stanovništva, očito rodovskih prvaka, koji su ujedno i vrhovni svećenici.²⁹ Kako smo naprijed rekli, u sjevernoj Hrvatskoj nema danas nikakvih dokaza niti sličnog društvenog raslojavanja.

U srednjem eneolitu u sjevernoj Hrvatskoj egzistira lasinjska kultura s danas ukupno 58 poznatih lokaliteta.³⁰ Kako je u dnevnicima J. Kempfa i razgovoru s nalaznikom-učiteljem I. Prattesom nedavno otkrila D. Sokač-Štimac, poznati nalazi iz Jakšića (kod Slavonske Požege) povezani su s jednim kolektivnim grobom od tri kosturna ukopa (dijete, muškarac, žena). Kosturi su navodno sprhnuli na zraku nakon otkrivanja prilikom kopanja kanala, a nalazili su se na prilično velikoj dubini (3-5 m).³¹ Kako je vidljivo i iz opisa S. Dimitrijevića, zaista se kod kvalitetnih posuda iz Jakšića (zdjela s velikim jezičastim izbočinama i na nozi s velikim zadebljanjem, ukarašeni vrč i vrčić s trkastom drškom, te dva grublja lonca s po dvije drške - Sl. 3) radi o cijelim posu-

dama.³² Ne treba mnogo podsjećanja da konstatiramo kako je velika rijetkost pronaći kolekciju čitavog posuda u naselju, dok je to u nekropolama čest slučaj i gotovo pravilo.³³ Ne mislimo time reći da se na lokalitetu Jakšić-Caire radi isključivo o nekropoli. Možda je u pitanju pokapanje unutar naselja ili se radi o nekropoli tik uz naselje. U svakom slučaju podaci o grobu su, kako se vidi i po nalazima, vjerodostojni (druga je stvar je li zaista riječ o obitelji), a sami prilozi svojom kvalitetom govore o nekakvom izdvajanju unutar društva.

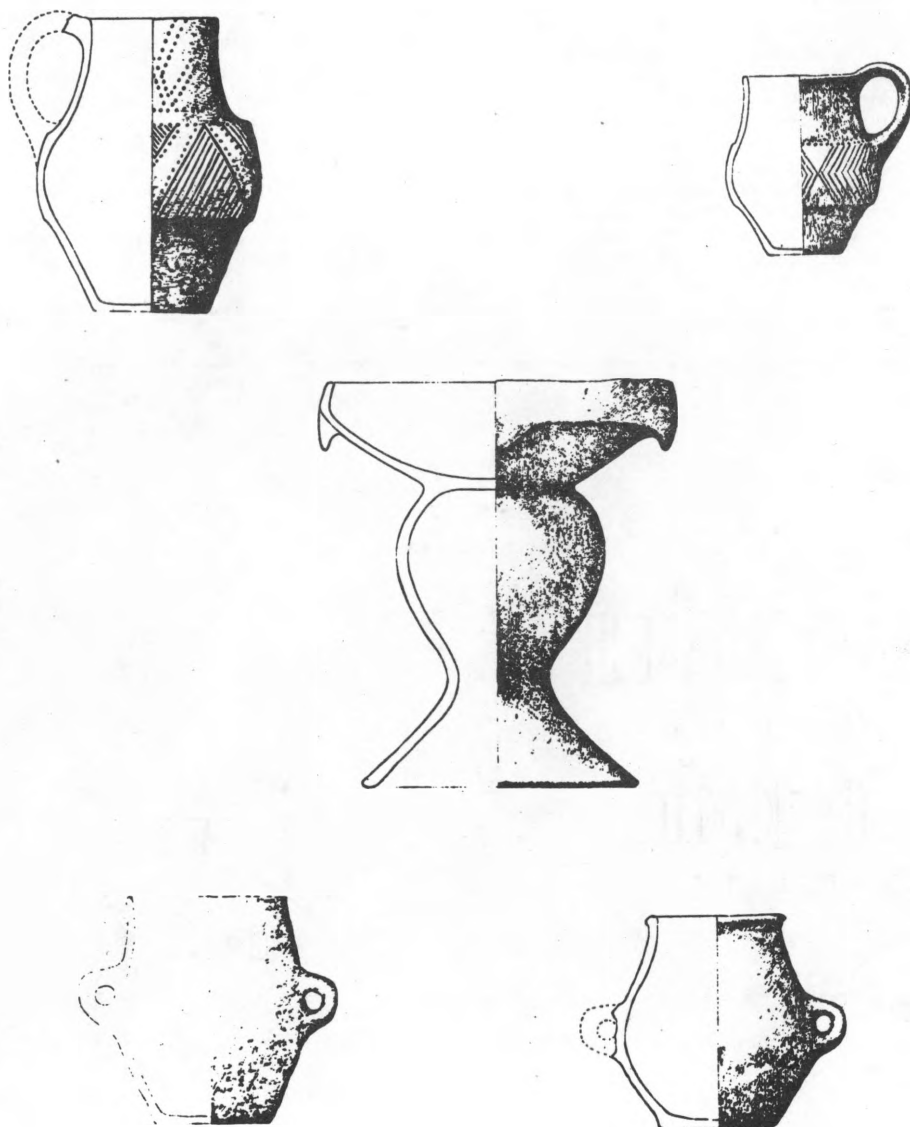
U Vojvodini istovremeno egzistira i Bodrogkeresztur-kultura, u čijim nalazištima su također pronađeni zlatni privjesci (Progar; Vajska u sklopu Hunyadi-Vajska grupe na kraju razvoja Bodrogkeresztur-kulture)³⁴, što je izrazitiji znak društvene podvojenosti. Budući da je na lokalitetu Vinkovci-Hotel konstatiran zajednički sloj Lasinja-Bodrogkeresztur-Salcutza³⁵ logično možemo pretpostaviti neposredni utjecaj Bodrogkeresztur-kulture i na razvoj socijalne diferen-

Slika 2



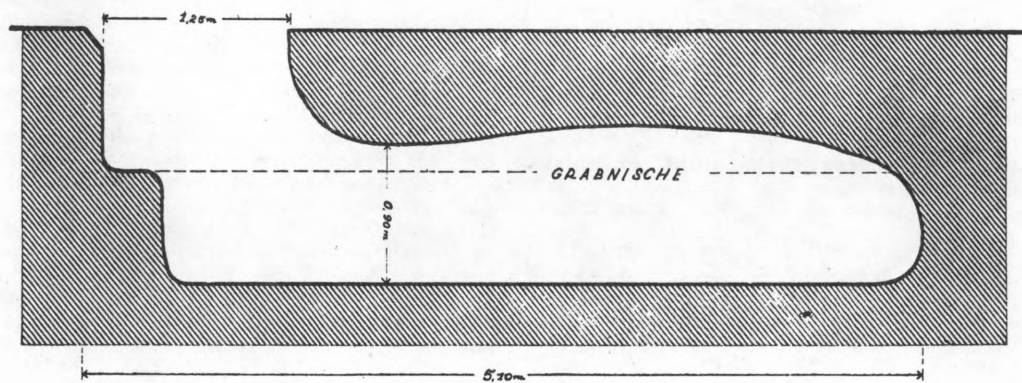
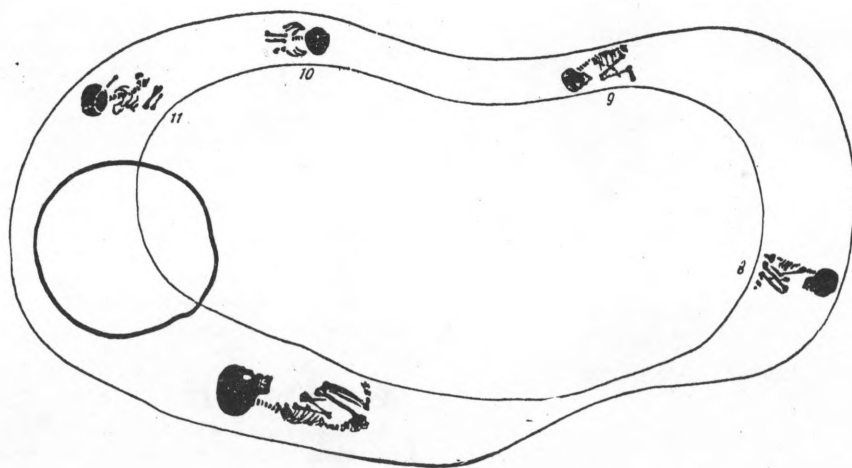
Ukopi na lokalitetu NAMA u Vinkovcima (starčevačka kultura)

(Po I. Iskri - Janošić)



Jakšić-Caire, grobni inventar (lasinjska kultura)

(Po S. Dimitrijeviću)



Vučedol-Gradac, jama KiG (badenska kultura)

(Po R. R. Schmidtu)

liteta: Vučedol-Gradac i Vinkovci-Hotel. »Grobница bračnog para«, smještena kod Megarona II (najvjerojatnije svetište) na vučedolskom Gradcu, nalazila se u jednom L-podrumu. Muškarac je zgrčen na desnoj, a žena na lijevoj strani. Žena je na glavi imala bogato ukrašenu terinu. Prilozi su: 21 čitava i 30 razbijenih posuda, te 800 keramičkih ulomaka. Naknadno je u istu komoru priložen mladić (grob 5).⁵⁶ S. Dimitrijević smatra da je ovo grob kneževskog (ili protokneževskog) bračnog para.⁵⁷ Prema položaju žene u ovome grobu (lijeva ruka muškarca nalazila se na bokovima ženskog kostura, žena rukama prekriva lice), te posebnim prilogima uz muškarca (dva šiljka-vrha kopalja, sjekira od jelenjeg roga, probušeni pseći zub, sredozemna školjka), R.R. Schmidt, a kasnije i D. Garašanin, smatraju da se radi o žrtvovanju žene.⁵⁸ Oba kostura nalazila su se u sloju pepela, što se tumači kao prekid veze pokojnika s ovim svijetom, te moć čišćenja vatrom i njezina apotropejskog (od zla odvraćajućeg) karaktera.⁵⁹ Za taj grob pretpostavlja D. Garašanin da je grob princepsa-svećenika, uz kojega je žrtvovana i njegova žena. Najljepša posuda, koja je ženi stavljena na glavu, trebala je spriječiti oslobađanje zlih duhova.⁶⁰ Identičan pokop konstatiran je u badenskoj nekropoli u Budakalaszu, a sličan u ranobrončano-dobnoj nekropoli u Beloj Crkvi (središnji grob tumula I, Belotić-tip vinkovačke kulture), gdje je, čini se, žrtvovano i dijete, a žena je postavljena do nogu muškarca. U svim ovim slučajevima očita je i jaka patrijarhalna crta.⁶¹

S vučedolskog Gradca poznata su još dva groba koja je R.R. Schmidt pripisao vučedolskoj kulturi: to je razoreni grob 5, koji je pripadao mladiću, a prilozi su mu bikonični lonac i čekić s rupom za nasad drške, izrađen od jelenjeg roga (također kostur-zgrčenac)⁶²; grob 6, položen na lijevu stranu (djevojčica od 14 godina, kojoj je desna ruka položena na posudu, a prilozi su još kost, uglačani kamen, te kod nogu goveđa plečka).⁶³ U grobnim konstrukcijama na vučedolskom Gradcu M. Garašanin vidi stepske utjecaje⁶⁴, ali S. Dimitrijević misli da su one, s obzirom na ranije postojanje, tek odraz društvenih i ekonomskih kretanja, a ne moraju nužno značiti etničke promjene.^{64a}

Paljevinske ukope pod tumulima pozna Retz-Gajary kultura u Erdelju (v. naprijed), badenska kultura u Vojvodini (Arađanska humka kod Mokrina)⁶⁶, kostolačka kultura u Đerdapu (Padina III) i Bosni (Dvorovi kod Bijeljine)⁶⁷, te vučedolska kultura, također u Vojvodini (Velika humka u Batajnici i tumul u Vojki).⁶⁸ Bez obzira što u sjevernoj Hrvatskoj nedostaje u eneolitu obred incineracije, a (dakako, prema današnjemu stanju istraživanja) zastupljen je samo obred inhumacije, moramo konstatirati da se u eneolitu sjeverne Jugoslavije, prvenstveno u krajevima koji su otvoreniji za utjecaje s jugoistoka, istoka i sjeveroistoka, prisutan i obred incineracije, tj. zastupljena su oba obreda. Očiti su u postupnom prihvaćanju spaljivanja pokojnika utjecaji iz pravca Sredozemlja, ali (u kombinaciji s tumulima) povezani s običajima iz stepskog područja.⁶⁹

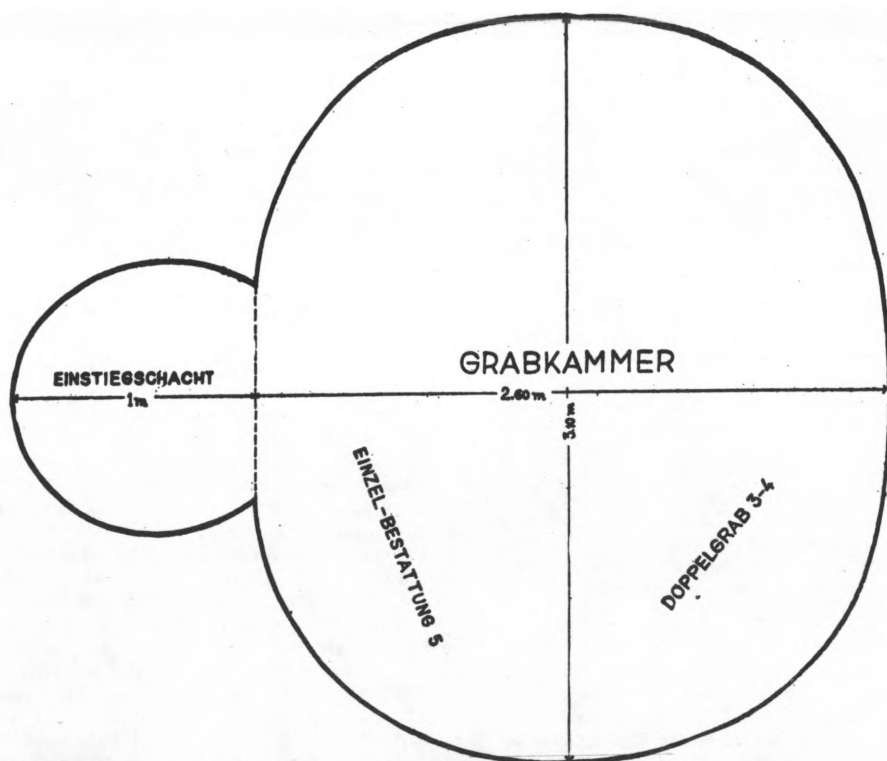
Kako je vidljivo, u eneolitskom razdoblju nailazimo i na posve izrazite pokazatelje izdvajanja rodovske aristokracije, koja čini, sasvim vjerojatno, ujedno i vrhovni svećenički stalež. U badenskoj kulturi na susjednim područjima konstatirano je prilaganje goveda u grobove rodovskih ili plemenskih prvaka (Bogojevo, Alsónemedi).⁷⁰ Jedan grob kostolačke kulture u nekropoli Padina III kod Gospodinog vira razlikuje se od ostalih: umjesto da ima zemljanu podlogu kao i ostali, jedna

zdjela (urna) stoji kao poklopac nad pepelom i kostima koji su položene na podlogu od popločenoga kamena, te je vjerojatno i to znak izdvajanja.⁷¹ U vučedolskoj kulturi najizrazitiji primjer izdvajanja rodovskog prvaka jest grob kneževskog bračnog para na vučedolskom Gradcu, koji ne treba posebno komentirati jer je dovoljno rječit sam po sebi. Također ne treba posebno komentirati grobove pod tumulima u Batajnici i Vojki na vojvodanskom području. Takvo izdvajanje sve je očitije i u ranom brončanom dobu⁷², no u sjevernoj Hrvatskoj nemamo podataka o njemu.

POČETAK RANOGA BRONČANOG DOBA

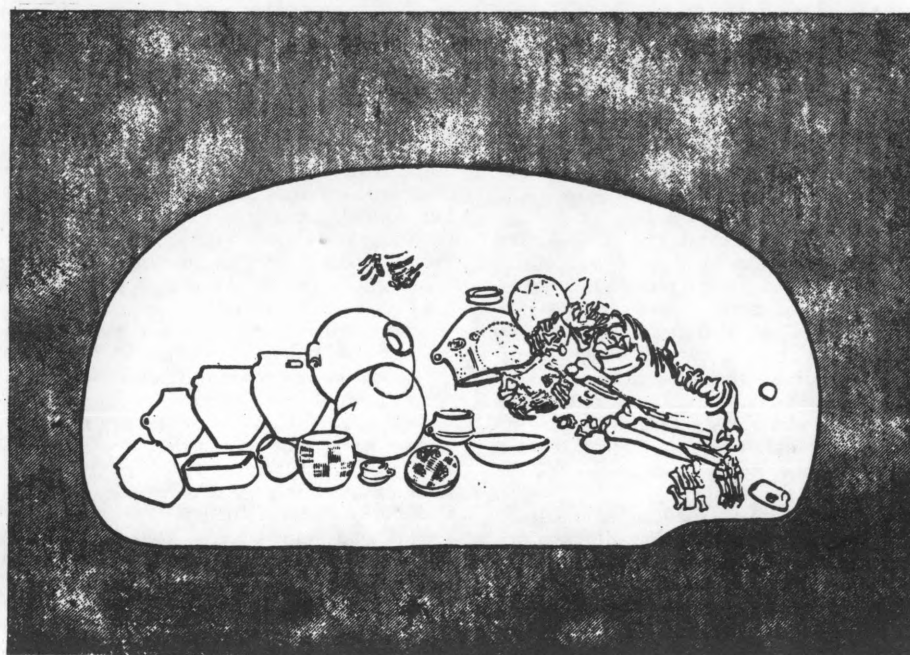
Na samome početku ranoga brončanog doba u sjevernoj Hrvatskoj opet nailazimo na podijeljenost između slavenskog prostora i sjeverozapadne Hrvatske. Jedno vrijeme, naime, zajedno egzistiraju vinkovačka kultura na istoku i najkasnija faza vučedolske kulture (danas poznata dva lokaliteta)⁷³ na zapadu. Vremenom se vinkovačka kultura (koja i inače jest djelo populacije nastale simbiozom starosjedilačke vučedolske kulture i pridošlica vjerojatno s južnog Balkana)⁷⁴ proširuje sve zapadnije i eliminira već degeneriranu vučedolsku kulturu. Danas znamo za 17 lokaliteta vinkovačke kulture u sjevernoj Hrvatskoj, od Iloka do okolice Bjelovara.⁷⁵ Dok, kako smo naprijed pokazali, u toku neolita i eneolita u sjevernoj Hrvatskoj nije dokazan **niti jedan paljevinski grob**, što je najvjerojatnije rezultat vrlo jake autohtone tradicije, stvaranjem i širenjem vinkovačke kulture zbiva se velika promjena: prvi puta se u ovome dijelu međuriječja, uz sasvim sigurno zadržane i kosturne ukope, može registrirati i paljevinski ukop. To je dvojni paljevinski grob iz Drljanovca, koji je imao keramičku urnu s poklopcem.⁷⁶ Zanimljivo je da je taj primjer incineracije, zasad jedini registrirani u sjeverno-hrvatskom prostoru ove kulture (ili kompleksa kultura), registriran na krajnjem zapadnom prostoru širenja vinkovačke kulture. Počeci indoeuropeizacije ovoga prostora, naslućeni nekim pokazateljima u ranijim razdobljima, sada dobivaju čvršće osnove i korijene.⁷⁷ Do danas u sjevernoj Hrvatskoj nisu konstatirani znakovi društvene diferencijacije u vinkovačkoj kulturi, ali su oni donekle uočljivi npr. u zapadnosrpskoj varijanti (humak I kod Bele Crkve).⁷⁸ U svakom slučaju, izdvajanje rodovske, s obzirom na porijeklo – možda i vojne, aristokracije, proces je koji je nezadrživo krenuo naprijed i sve više se potencira. Iz ovoga razmatranja izostavljamo kosturni grob iz Zaričla, budući da nema sigurno određenu kulturnu pripadnost.⁷⁹

Na kasnovučedolskom (ranobrončano-dobnom) naselju Rudina I kod Koprivničke Rijeke, smještenom na izrazito gradinskom terenu u šumi na obroncima Kalničkog gorja (268 m nadmorske visine) iskapanjima 1978. i 1979. godine otvorena je površina od 812 četvornih metara, na kojoj je ustanovljeno postojanje 30 objekata. Na središnjem dijelu nalazili su se ostaci jedine otkrivene nadzemne kuće, uz koju su stajale dvije jame za otpatke (jame 3 i 5), te jedno ognjište (ognjište 3). U blizini je ukopan i kamenim pločama obilježen i jedini životinjski grob (jama 4).⁸⁰ Dio prostora prema kući i između kuće i životinjskog groba bio je popločan obrađenim pločama vapnenca, kakve se nalaze i iznad glave goveda u grobu (u blizini se nalazi i vapnenac u prirodnom stanju). Statistička analiza nalaza pronađenih na

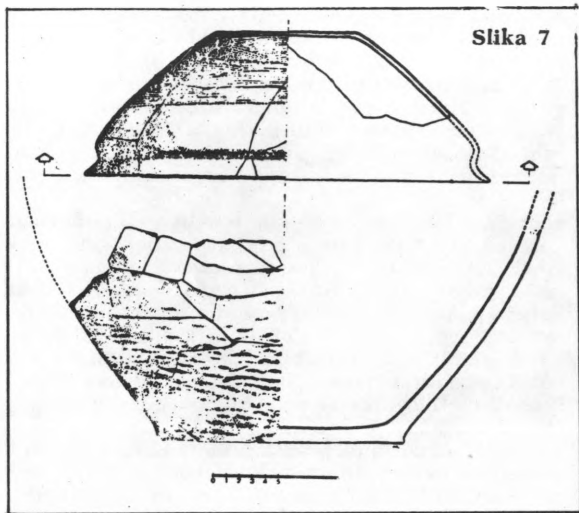


Vučedol-Gradac, grobnica bračnog para (vučedolska kultura)

(Po R. R. Schmidu)



Slika 7



Drljanovac-Srednje polje (vinkovačka kultura)

(Po N. Majnarić-Pandžić)

lokalitetu (premda nismo imali mogućnost istražiti lokalitet u potpunosti, možemo reći da je istražen ipak veliki dio naselja) ukazuje na činjenicu da su materijalna botatstva koncentrirana upravo na središnjem platou, tj. u jedinjoj nadzemnoj kući i njezinim pratećim objektima (oko 1:3 količine keramičkog posuda, više od 1:2 koštanog oruđa i oružja, 1:4 kamenog oruđa i nešto više od 1:3 figurica, te daleko najveća koncentracija kostiju krupnih rogatih životinja).⁸¹ Očito je i ovdje izdvajanje rodovskih prvaka, vjerojatno i vrhovnog svećenika, od ostalog stanovništva u naselju. Kako smo istakli na drugome mjestu, u ovome naselju nismo uočili niti jedan izrazito ženski kulturni objekt, ali se zato ističu oni s muškim oznakama (samostalni rogovi, falusoidni predmeti, figurica jelena itd.).⁸²

ZIVOTINJSKI GROBOVI

Kulne sahrane životinja poznate su još iz paleolitskog razdoblja.⁸³ S razvojem kombinirane, stočarsko-zemljoradničke, privrede taj kult još jača: u slojevima Catal-Hüjüka kult bovida je jedini dokazani kult.⁸⁴ Uz prilaganje goveda u grobove rodovskih prvaka u badenskoj kulturi (npr. Bogojevo - v. naprijed) poznato je i samostalno pokapanje goveda u naselju: na lokalitetu Hódmezövásárhely-Bodzáspart pronađena su tri takva ukopa.⁸⁵ Na vučedolskom lokalitetu Streimovo kukuruzište u kostolačkom sloju je konstatirano prilaganje mladih životinja uz pokojnika (v. naprijed). Na vučedolskom Gradcu (s lijeve strane pročelja Megaron II) pronađen je potpuno očuvani grob žrtvenog jelena, kojemu je glava bila razbijena, a uz kostur se nalazilo i ritualno razbijeno posuđe.⁶

Na Rudini I je životinjski grob bio posebno obilježen nepravilno poredanim obrađenim komadima kamena, koji nisu visoko prelazili rub jame. Kako smo rekli, grob se nalazio u jami 4, u blizini jedine nadzemne kuće, na središnjem prostoru naselja. Jama je bila široka oko 300 cm, duboka ukupno 180 cm. Ispod prave jame nalazio

se oko 30 cm deo sloj maslinasto-sive nabijene zemlje (blata), koja je imala praktičnu namjenu, budući da je jama ukopana u sloj sipkoga žutog pijeska. Glava bos primigeniusa bila je smještena na dubini 120 cm, tj. 105-110 cm od nivoa ukupa jame, a iznad su se nalazile kamene ploče.⁸⁷ Prilozi u ovome grobu su bili slijedeći: 16 razlupanih grubih keramičkih posuda, 15 finih razlupanih posuda, jedan veliki cilindrični uteg, jedno cjedilo, te 4 komada kamenog oruđa (šilo, siljak, 2 komada neodrediva).⁸⁸ U grobu su, uz ritualno razbijeno posuđe, pronađeni samo dijelovi kostura dvaju goveda (prema konačnim osteološkim analizama M. Maleza i V. Malez-Bačić: kompletna glava bos taurus primigeniusa i dijelovi njegova kostura, te manji dijelovi kostura bos taurus brachicerosa).⁸⁹ Očito se radi o prinošenju žrtve. U Bibliji (Levitski zakonik, Žrtveni obrednik-najstariji dio Biblije) stoji da svećenik, kada se zakolje junac, zapljusne krvlju sve dijelove žrtvenika, zatim se žrtva sadre i rasiječe na dijelove (žrtva paljenica).⁹⁰ U drugome slučaju (žrtva pričesnica) pali se dio iznutrice žrtve, a uz ovu vrst žrtve vezana je i sveta gozba naroda, prinosioca žrtve i svećenstva.⁹¹ U slučaju žrtve okajnice svećenik jede meso, a posuda od gline, u kojoj je meso kuhano, razbija se.⁹² Ovdje se ne mogu povući izravne paralele jer se radi o velikim geografskim udaljenostima i manjoj vremenskoj razlici, ali je jasno da se u Bibliji spominje žrtveni ritual naslijeđen iz ranijih razdoblja. Moguće je stoga da se u slučaju životinjskog groba na Rudini I radi o svojevrsnoj gozbi naroda, zbog čega su u jami sahranjeni samo dijelovi kostura. Zanimljivo je da u ovu jamu nije priložen niti jedan primjerak glinene ili kamene plastike, niti koštanog oruđa ili oružja, koji se u naselju nalaze u većoj količini.⁹³ Možda se obred žrtvovanja izvodio zapadno od grobne jame, tj. na jedinom popločenom području uz jedinu nadzemnu kuću, gdje se nalaze relativno uredno poredane obrađene ploče vapnenca, ili pak istočno uz grob, gdje se nalazi široki i dugački slobodni prostor (»centralna ulica«, mjesto za okupljanje).

Bile životinje žrtvovane samostalno (kult plodnosti) ili prilagane u grobove, očito klasno izdvojenih, pojedina, sasvim je očito da su njihovi ukopi uvijek povezani s izdvojenim rodovskim slojem (npr. na vučedolskom Gradcu se uz Megaron II nalazi pokopan kneževski ili svećenički par, a tu je također sahranjen čitav jelen; na Rudini I je životinjski grob smješten u blizini jedine nadzemne kuće i na najbogatijem, tj. središnjem, dijelu naselja; jasan je slučaj s prilaganjem životinja uz pokojnika). U ovome slučaju vjerojatno je (ali je i relativno sporedno) da se zaista radi o rodovskim prvacima koji su ujedinili funkciju rodovskog starješine i vrhovni svećenika.

ZAKLJUČCI

Kako smo u kratkoj analizi iznijeli, u sjevernoj Hrvatskoj se, u toku nešto više od tri tisuće godina razvoja ljudskog roda (tj. od ranog neolita do ranog brončanog doba), na temelju pogrebnih običaja i pojedinačnih ili skupnih sahrana, te životinjskih grobova, može pratiti i razvoj društvenog raslojavanja, prijelaz iz besklasnog rodovskog društva u klasno, s postupnim izdvajanjem rodovske aristokracije.

U neolitu i eneolitu sjeverne Hrvatske registrirali smo do danas 32 kosturna ukopa u ukupno 24 groba, a, ako pribrojimo i dvojni paljevinski grob s početka brončanog doba, možemo računati i na 34 ukopa u 25 grobo-

va. Dvojna sahrana registrirana je u tri slučaja, trojna sahrana u jednom, sahrana petoro mrtvih također u jednom slučaju, a u 20 slučajeva radi se o pojedinačnim sahranama.

U ranom neolitu, tj. u završnoj njegovoj fazi, već nalazimo posebne priloge uz jedan grob, ali još uvijek nije jasno radi li se tu o socijalnom izdvajanju, te je vjerojatnije da se radi o žrtvovanju istaknutog mladića. Međutim, već od srednjeg eneolita moramo razmišljati o društveno izdvojenom položaju sahranjenih, kojima su kao prilozima u grob stavljene posebno kvalitetno izrađene posude. Od prijelaza srednjeg u kasni eneolit, te naročito u kasnom eneolitu, imamo sve više pokazatelja društvene diferencijacije, bilo da imamo pokazatelje u sjevernoj Hrvatskoj ili iz istih kultura u susjednim područjima. To je slučaj i s badenskom, i s kostolačkom, a naročito izraženo s vučedolskom kulturom, o kojoj imamo i najviše podataka (7 ljudskih i dva životinjska groba, s ukupno 8 ljudskih sahrana). Međutim, činjenica je da najviše pokazatelja promjena i razvoja društvenog raslojavanja imamo u krajevima bližim Dunavu (zasad prije svega na kompleksu nalazišta na Vučedolu i u Vin-

kovcima), što je sasvim razumljivo, budući da su ti krajevi bili bliži velikim prometnicama i jače izloženi različitim pritiscima, kako kulturnim, tako i fizičkim.

Možemo zaključiti da je autohtono stanovništvo u sjevernoj Hrvatskoj u razdoblju više od tri tisuće godina svoga (u materijalnoj kulturi vrlo uočljivog) razvoja čuvalo tradicionalne pogrebne običaje, ukapajući kosture zgrčene u naselju ili neposredno uz naselje. Prijelomna promjena nastaje početkom brončanog doba, kada se, stapanjem autohtone populacije i populacije koja je došla s jugoistočnog ili južnog Balkana, stvara vinkovačka kultura. Na krajnjem zapadu ovoga prostora još jedno vrijeme se već degenerirana vučedolska kultura pokušava odvrati krupnim promjenama i zadržati samosvojnost, ali joj to ipak ne uspijeva. Ubrzo nakon stacioniranja i stvaranja vinkovačke kulture u Slavoniji konstatiramo postojanje vinkovačkih naselja i nekropola na Bilogori i u Podravini (lokaliteti Drljanovac i Delovi-Poljane I)⁹⁴, a vučedolska kultura prestaje egzistirati kao samostalna pojava, pretopivši se u novi kulturni izraz, daleko siromašniji u dekoraciji, te prihvativši jedan dio novih običaja (urna sa spaljenim pokojnikom iz Drljanovaca).⁹⁵

Pregled sahrana na području sjeverne Hrvatske od ranoga neolita do početka brončanog doba

KOS- TURNI UKOPI	Vinkovci–Hotel/Tržnica (4)	(Rani neolit)
	Vinkovci–NAMA (4)	Starčevačka
	Vinkovci–Ul.1. maja (1)	kultura
	Pepelane–Lug (1)	
	Vinkovci–Ervenica (1)	(Srednji i kasni neolit)
		Sopotska
		kultura
	Jakšić–Čaire (3/1)	(Srednji eneolit)
		Lasinjska
		kultura
Vukovar–Velika skela (1)	(Prijelaz	
Vukovar–Vinograd Perkačanski (1)	srednjega u kasni eneolit)	
Vučedol–Gradac (8=5/1+2/1+1)	(Kasni eneolit)	
Vučedol–Streimov vinograd (2)	Badenska	
	kultura	
Vučedol–Streimov vinograd (1)	Kostolačka	
	kultura	
Vučedol–Gradac (3=2/1+1)	Vučedolska	
Vinkovci–Hotel/Tržnica (3)	kultura	
Dvostruki paljevin-ski ukop	Drljanovac–Srednje polje (2/1)	(Rano brončano doba)
		Vinkovačka
		kultura

BILJEŠKE:

* Ovaj tekst nastao je na osnovi dva autorova referata na njemačkom jeziku: »Gesellschaftliche Differenzierung und Entwicklung des Kults in der Vučedol-Kultur« (XII Međunarodni simpozijum o eneolitu i ranom bronzanom dobu, Novi Sad-Vrdnik 1982) i »Neolitische und eneolitische Bestattungssitten in Nord-Kroatien« (Tagung der AG Neolithikum, Detmold 1985.).

1. A. Benac – M. Garašanin – D. Srećević, Praistorija Jugoslavenskih zemalja II, Sarajevo 1979 (publikacija dalje: Jugoslavija), 635-638; Z. Marković, Arheološki vestnik 32, Ljubljana 1981 (1982), 271
2. S. Dimitrijević, Jugoslavija II, 235 i d.; k tomu: Z. Marković, Problem kontinuiteta stanovništva sjeverne Hrvatske od ranoga neolita do ranoga bronzanog doba, rukopis (dalje: Z. Marković, Problem)
3. Starčevački nalazi iz Kaniške Ive, naime, pokazuju i osobine ranijih faza. Osim toga, u nekim se objektima zajedno nalaze korenovski i starčevački nalazi, što može značiti da je neolitizaciju ovoga prostora izvršila korenovska kultura. O tome problemu: S. Dimitrijević, Jugoslavija II, 316 i d.
4. S. Dimitrijević, Znanstveni skup Vukovar 1981, Izdanja HAD-a 9, Zagreb 1984, 9
5. S. Dimitrijević, Jugoslavija II, 24
6. Najljepše zahvaljujem I. Iskri-Janošić na podacima i kopiji plana.
7. S. Dimitrijević, Jugoslavija II, 241
8. ibid.
9. ibid.
10. v. bilj. 4
11. o tome problemu: M. Garašanin, Jugoslavija II, 200-201; drugačije mišljenje: S. Dimitrijević, Simpozij Neolit i eneolit u Slavoniji – Vukovar 1966, Vukovar 1969, 45-48
12. M. Garašanin, Jugoslavija II, 181-182; S. Dimitrijević, Simpozij Vukovar 1966, 46-47
13. A. Benac, Jugoslavija II, 375-376, 384-386
14. M. Garašanin, Jugoslavija II, 122
15. M. Garašanin, Praistorija na tlu SR Srbije, Beograd 1973, 27
16. S. Dimitrijević, Znanstveni skup Vukovar 1981, Izdanje HAD-a 9, Zagreb 1984, 10
17. S. Dimitrijević, Jugoslavija II, 309 i d.; Z. Marković, Problem
18. S. Dimitrijević, Jugoslavija II, 263 i d.
19. Z. Marković, Problem
20. Z. Marković, Znanstveni skup Vukovar 1981, 13 i d.; Z. Marković, Arheološki vestnik 36, Ljubljana 1985 (u tisku)
21. S. Dimitrijević, Znanstveni skup Varaždin 1975, Izdanja HAD-a 2, Zagreb 1978, 81 i d.
22. S. Dimitrijević, Jugoslavija II, 304 i d.; Z. Marković, Problem
23. S. Dimitrijević, Jugoslavija II, 273
24. ibid.
25. M. Garašanin, Jugoslavija II, 159-161
26. Z. Marković, Podravski zbornik 82, Koprivnica 1982, 239 i d.; Z. Marković, Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu, 3. ser. XVIII, Zagreb 1985 (u tisku)
27. Z. Marković, Problem
28. N. Tasić, Jugoslavija III, 69, 80 (Subotica); S. Šiška, Slovensko v mladše dobe kameneje, Pravek Slovenska II, Bratislava 1970, 270, T. LXII (Tibava); I. Bognár-Kutzián, The early copper age Tiszapolgár culture in Carpathian Basin, Archaeologia Hungarica s.n. XLVIII, Budapest 1972, Fig. 29, Fig. 30/1,2; N. Kalicz, Götter aus Ton, Budapest 1970, 60-61
29. N. Tasić – S. Dimitrijević – B. Jovanović, Jugoslavija III, 442
30. S. Dimitrijević, Jugoslavija III, 137 i d.; Z. Marković, Podravski zbornik 83, Koprivnica 1983, 254; Z. Marković, Problem
31. Najljepše zahvaljujem D. Sokač-Stimac na informaciji.
32. S. Dimitrijević, Opuscula archaeologica V, Zagreb 1961 (1963), 25, Sl. 45/a-e.
33. Naravno, uz cijele posude nalaze se i ritualno razbijene: N. Tasić – S. Dimitrijević – B. Jovanović, Jugoslavija III, 443 i d.
34. K. Vinski-Gasparini, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku LVI-LIX/1, Split 1957, 6-10 (Progar); B. Brukner, Arcaologia Jugoslavica XI, Beograd 1970 (1973), 2, bilj. 16, T.II/8-9, T. VI/1 (Vajska); N. Tasić, Jugoslavija III, 132-133
35. S. Dimitrijević, Jugoslavija III, 175-176
36. S. Dimitrijević, Bericht der RKG 61, Frankfurt a.M. 1980, 35-36, 44-45; Z. Marković, Problem
37. S. Dimitrijević, Jugoslavija III, 352-353
38. o.c. 361
39. J. Brunšmid, Vjesnik Hrvatskoga arheološkoga društva n.s. VI, Zagreb 1902, 60-64, Sl. 19, Sl. 21
40. N. Kalicz, Archaeologiai Ertesítő 109/1, Budapest 1982, 16-17
41. J. Brunšmid, o.c. 64
42. S. Dimitrijević, Jugoslavija II, 356-357
43. S. Dimitrijević, Jugoslavija III, 278-280
44. Z. Marković, IV. Znanstveni sabor Slavonije i Baranje, Slavenska Požega-Zvečevo 1983, Osijek 1985 (u tisku)
45. Mogućnost međusobnih utjecaja naglasio je i S. Dimitrijević: Jugoslavija III, 363-364; logično, međutim, proizlazi da je ipak Retz-Gajary kultura starija od vučedolske, budući da je (v. ranije) barem jednim dijelom istovremena s pretklasičnom badenskom kulturom
46. S. Dimitrijević, Jugoslavija III, 183 i d.; Z. Marković, Problem
47. R.R. Schmidt, Die Burg Vučedol, Zagreb 1945, 41, T.10/2; D. Garašanin, Adriatica praehistorica et antiqua, Zagreb 1970, 136-138
48. N. Tasić, Jugoslavija III, 250
49. R.R. Schmidt, o.c. 45, Textabb. 27-28, T. 14/2
50. S. Dimitrijević, Jugoslavija III, 202
51. M. Garašanin, Archaeologia Jugoslavica VIII, Beograd 1967, 30
52. A. Durman, Glasnik slavonkih muzeja 50/51, Vukovar 1985, 33
53. N. Tasić, Jugoslavija III, 235 i d.; S. Dimitrijević, Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu 3. ser. X-XI, Zagreb 1977-78, 21 i d.; Z. Marković, Problem
54. A. Durman, o.c. 33
55. S. Dimitrijević, Jugoslavija III, 267 i d.; Z. Marković, Arheološki vestnik 32, 219 i d.; Z. Marković, Problem
56. R.R. Schmidt, o.c. 41-44, Textabb. 24-26
57. S. Dimitrijević, Jugoslavija III, 284-285
58. D. Garašanin, o.c. 136-138
59. o.c. 134-135
60. o.c. 134
61. o.c. 132; M. Garašanin, Jugoslavija IV, Sarajevo 1983, 711-712
62. R.R. Schmidt, o.c. 44, Textabb. 25
63. o.c. 44-45, T.11/2; M. Garašanin negira mogućnost da ovaj grob pripada vučedolskoj kulturi: M. Garašanin, Archaeologia Jugoslavica VIII, 30; S. Dimitrijević, međutim, izbjegava zauzeti stav o pripadnosti ovoga groba: S. Dimitrijević, Jugoslavija III, 201-205, 284-286
64. M. Garašanin, Archaeologia Jugoslavica VIII, 31
- 64a. S. Dimitrijević, Jugoslavija III, 285
65. ibid.
66. o.c. 204
67. N. Tasić, Jugoslavija III, 252-253
68. S. Dimitrijević, Jugoslavija III, 285-286
69. N. Tasić – S. Dimitrijević – B. Jovanović, Jugoslavija III, 443 i d.
70. S. Dimitrijević, Jugoslavija III, 203-205
71. N. Tasić, Jugoslavija III, 252
72. npr. B. Čović, Jugoslavija IV, 817-819
73. Z. Marković, Arheološki vestnik 32, 253-255; S. Dimitrijević, Opuscula archaeologica 7, Zagreb 1982, 15 i d.; M. Garašanin, Jugoslavija IV, 471-472 (autor, međutim, pogrešno citira u bilj. 3 literaturu o ovoj mogućnosti, tj. o lokalitetu Rudina I)
74. S. Dimitrijević, Opuscula archaeologica 7, 23-25; nešto drugačije ovaj proces promatra M. Garašanin: Jugoslavija IV, 469-470
75. I. Ecesedy, Janus Pannonius Múzeum Evkönyve XXII, Pécs 1978, (1979), 104-105; Z. Marković, Glasnik slavonkih muzeja 48/49, Vukovar 1984, 4-7; Z. Marković, Problem
76. N. Majnarić-Pandžić, Archaeologia Jugoslavica XX-XXI, Beograd 1980-1981 (1983), 37-39
77. o tome v. npr. B. Jovanović, Jugoslavija III, 397 i d.; M. Garašanin, Jugoslavija IV, 718
78. M. Garašanin, Jugoslavija IV, 108 i d.
79. D. Sokač-Stimac, Arheološki pregled 19, Beograd 1977 (1978), 38-39, T. XX/2
80. Z. Marković, Arheološki vestnik 32, 223 i d., Sl. 6, Sl. 7/a
81. o.c. 255-256
82. Z. Marković, XII Međunarodni simpozijum, Novi Sad – Vrdnik 1982
83. M. Malez, Jugoslavija I, 286-287
84. N. Tasić – S. Dimitrijević – B. Jovanović, Jugoslavija III, 450
85. o.c. 447-448
86. R.R. Schmidt, o.c. 38, T.16/3
87. Z. Marković, Podravski zbornik 79, Koprivnica 1979, 123, Sl. 4, T.1/2, Horizontalni plan središnjeg dijela
88. Z. Marković, XII Međunarodni simpozijum, Novi Sad – Vrdnik 1982
89. Z. Marković, Arheološki vestnik 32, bilj 27
90. Biblija, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1974, Levitski zakonik I, 1
91. o.c. Levitski zakonik I, 3, komentar – 3,1 – str. 1184
92. o.c. Levitski zakonik I, 6
93. v. Z. Marković, Arheološki vestnik, 32, 235-236
94. A. Durman, Opuscula Archaeologica 7, Zagreb 1982, 41-42, T.5-6; Z. Marković, Podravski zbornik 84, Koprivnica 1984, 295, T. 1/1-6
95. Kada je tekst već bio zavren pristigla je još jedna informacija o kosturnoj sahrani u starčevačkom naselju Pepelane kod Virovitice, te će broj kosturnih ukopa iznositi 33 (u 25 grobova), a ukupni broj (zajedno s paljevinskim) sada je 35, u 26 grobova. Najljepše zahvaljujem K. Minichreiter, voditeljici zaštitnog iskopavanja, na informaciji.